

Zapobieganie, leczenie i reintegracja społeczna

Profilaktyka narkomanii w szkołach

BARBARA ANTKIEWICZ

Okres dojrzewania, z uwagi na naturalną ciekawość dzieci i młodzieży, sprzyja sięganiu po różnorodne środki zmieniające świadomość. Okazjonalne branie narkotyków wymaga jednak interwencji, choć zazwyczaj kończy się zaprzestaniem eksperymentowania bez konieczności leczenia. Narkotyki nieodłącznie zagrażają wywołaniem uzależnienia, które powoduje nieobliczalne szkody we wszystkich sferach życia człowieka, może prowadzić do zmian osobowości i wyniszczenia organizmu. Ogromne są także koszty społeczne tego zjawiska. Sprawę komplikuje to, że większość osób okazjonalnie stosujących narkotyki nie zdaje sobie sprawy, kiedy przekracza cienką granicę dzielącą używanie incydentalne od problemowego. Nawet sporadyczne i kontrolowane zażywanie narkotyków przez młodzież w wieku szkolnym powinno być zatem uważane za bardzo ryzykowne.

Założenia kontroli

W latach 2012–2013 Najwyższa Izba Kontroli przeprowadziła kompleksowe badanie funkcjonowania systemu profilaktyki narkomanii skierowanej do dzieci i młodzieży szkolnej. „Według dostępnych źródeł informacji, młodzież jest grupą w największym stopniu dotkniętą problemem związanym z zażywaniem narkotyków. Młodzi ludzie najczęściej eksperymentują i okazjonalnie używają przetworów konopi”¹. Kontrola² objęła 61 jednostek szczebla centralnego (Krajowe Biuro do

Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, resort edukacji i resort kultury) oraz lokalnego (urzędy miast, komendy miejskie Policji i szkoły), a także wybrane organizacje pozarządowe. Została przeprowadzona w ośmiu województwach i miała na celu ocenę prawidłowości i skuteczności wykonywania zadań z zakresu profilaktyki narkomanii w Polsce.

Analizy koncentrowały się na następujących zagadnieniach:

– podejmowanie działań z zakresu profilaktyki narkomanii, skierowanych do dzieci i młodzieży szkolnej;

¹ J. Sierostawski, B. Bukowska, P. Jabłoński: *Podłoże epidemiologiczne [w:] Młodzież i narkotyki. Terapia i rehabilitacja*, KBPN, Warszawa 2007.

² *Informacja o wynikach kontroli profilaktyki narkomanii w szkołach*, nr ewid.152/2013/P/12/094/KPB.

- działania interwencyjne w sytuacjach związanych z posiadaniem narkotyków przez uczniów;
- proces przygotowywania, koordynowania, wdrażania oraz monitorowania krajowych programów przeciwdziałania narkomanii na lata 2006–2010 i 2011–2016;
- sprawowanie nadzoru pedagogicznego w zakresie działalności wychowawczej i profilaktycznej szkół artystycznych;
- udzielanie i rozliczanie dotacji na zadania publiczne związane z przeciwdziałaniem narkomanii, a także ich realizację i sprawozdawczość.

W zakresie realizacji zadań związanych z opracowaniem i wdrożeniem krajowych programów przeciwdziałania narkomanii kontrolą objęto okres od 2006 r. do dnia zakończenia czynności kontrolnych. Działania profilaktyczne w szkołach oceniano w dwóch latach szkolnych: 2010/2011 i 2011/2012. W pozostałym zakresie tematycznym badania objęły okres od 2010 r. do dnia zakończenia kontroli.

Krajowe programy przeciwdziałania narkomanii

Przeciwdziałanie narkomanii obejmuje zasadniczo działania zmierzające do zapobiegania sięganiu po narkotyki, pomoc osobom używającym narkotyków w sposób problemowy (leczenie, rehabilitacja, ograniczanie szkód zdrowotnych i reintegracja społeczna) oraz ograniczenie podaży.

Według tej logiki budowane są także krajowe programy przeciwdziałania narkomanii (KPPN), przyjmowane rozporządzeniem Rady Ministrów na okresy kilkuletnie³. Wsparciem dla powyższych działań są badania i monitoring oraz współpraca międzynarodowa.

Profilaktyka zmierza do ograniczenia popytu wśród różnych grup społecznych, w tym dzieci i młodzieży. W KPPN na lata 2006–2010 określono między innymi działania wspierające inicjatywy profilaktyczne – w tym nowatorskie – adresowane do wszystkich uczniów, bez względu na stopień zachowań ryzykownych, oraz ukierunkowane na uczniów należących do grupy zwiększonego ryzyka, a także związane ze szkoleniami dla pracowników szkół dotyczącymi problematyki ograniczania popytu na narkotyki. Również jednostki samorządu terytorialnego przewidywały zwiększenie swego zaangażowania, między innymi przez wspieranie działań interwencyjnych adresowanych do dzieci i młodzieży zagrożonych narkomanią.

W KPPN na lata 2011–2016 położono natomiast nacisk na wspieranie działań opartych na wiedzy i empirycznie zweryfikowanych modelach rozwiązań, zgodnie z tendencją do posilkowania się faktami, badaniami i analizami naukowymi (*evidence based policy*). Takie podejście zastosowano też w „Strategii antynarkotykowej UE (2005–2012)” oraz „Planie

³ Kontrola NIK objęła wybrane działania w obszarze „Profilaktyka KPPN na lata 2006–2010” (wprowadzony rozporządzeniem Rady Ministrów z 27.06.2006 r. w sprawie „Krajowego programu przeciwdziałania narkomanii na lata 2006–2010”; DzU nr 143, poz. 1033) oraz KPPN na lata 2011–2016 (wprowadzony rozporządzeniem Rady Ministrów z 22.03.2011 r. w sprawie „Krajowego programu przeciwdziałania narkomanii na lata 2011–2016”; DzU nr 78, poz. 428).

działań UE w zakresie narkotyków na lata 2000–2012⁴. W KPPN zaplanowano wspieranie wdrażania w szkołach podstawowych i gimnazjalnych programów profilaktyki uniwersalnej⁵, opierających się na naukowych podstawach lub o potwierdzonej skuteczności. W szkołach podstawowych miały to być programy polecane w ramach „Systemu rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego” (dalej: „System rekomendacji”), utworzonego i rozwijanego we współpracy czterech instytucji: Krajowego Biura do spraw Przeciwdziałania Narkomanii (KBPN), Ośrodka Rozwoju Edukacji, Instytutu Psychiatrii i Neurologii oraz Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Także kierunek działań przewidziany przez jednostki samorządu terytorialnego zakładał wspieranie programów profilaktycznych na wszystkich poziomach edukacji, a zwłaszcza programów rekomendowanych przez wymienione podmioty.

Kontrola NIK wykazała jednak, że „System rekomendacji” powstał ze znacznym opóźnieniem. Został wprawdzie opracowany tak jak planowano, to jest w latach 2006–2010, jednak pierwsze programy rekomendowane pojawiły się dopiero w 2012 roku⁶. Przyczyną opóźnienia

był długotrwały proces przygotowania „Systemu”, wynikający głównie z trudności w skoordynowaniu współpracy wymienionych wyżej czterech podmiotów. Od dłuższego czasu KBPN upowszechniało jednak na swojej stronie internetowej programy zgodne z międzynarodowymi kryteriami jakości, zamieszczonymi w bazie EDDRA⁷. W latach 2006–2010 w bazie tej umieszczono pięć polskich programów zgłoszonych przez KBPN; 30 listopada 2012 r. było ich już sześć, przy czym cztery z nich były pozytywnie ocenione w ramach „Systemu rekomendacji”.

Z uwagi na opóźnienie we wdrażaniu „Systemu”, a także ograniczony dostęp do bazy europejskiej, Najwyższa Izba Kontroli przyjęła założenie, że jako programy oparte na naukowych podstawach lub o potwierdzonej skuteczności traktowane też będą programy profilaktyczne ujęte w Banku Programów Profilaktycznych Ośrodka Rozwoju Edukacji. W trakcie kontroli NIK w Banku było łącznie 26 programów, w tym 12 do realizacji w klasach, dwa dla dużych grup oraz po cztery dla grup zwiększonego ryzyka, liderów młodzieżowych oraz nauczycieli i rodziców. Dotyczyły one głównie profilaktyki uzależnień, w tym od narkotyków i przemocy oraz wspierania rozwoju osobowości,

⁴ Plan działań UE na lata 2009–2012 zawiera m.in. zalecenia dotyczące rozwijania i wdrażania najlepszych praktyk w profilaktyce uzależnień od narkotyków.

⁵ Profilaktyka kierowana do wszystkich uczniów w określonym wieku, bez względu na stopień ryzyka wystąpienia zachowań problemowych; ma na celu przeciwdziałanie inicjacji przez dostarczenie odpowiedniej informacji oraz wzmacnianie czynników chroniących i redukcję czynników ryzyka.

⁶ Do 30.09.2012 r. było ich cztery.

⁷ *Exchange on Drug Demand Reduction Action*; program oceny jakości programów Europejskiego Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii w Lizbonie (EMCDDA), mający na celu upowszechnianie informacji o programach ograniczania popytu na narkotyki realizowanych w krajach UE, spełniających kryteria dobrej jakości.

często łączyły w sobie moduły związane z różnymi zagrożeniami. Programy zgłaszane przez autorów do rekomendacji w Banku Programów Profilaktycznych były oceniane przez Ośrodek Rozwoju Edukacji (ORE) według kryteriów profesjonalnego programu, a zwłaszcza bezpieczeństwa uczestników, adekwatności programu (dostosowania do potrzeb i problemów odbiorców), jego skuteczności oraz ewaluacji⁸.

Wspieranie działań opartych na wiedzy

Kontrola NIK objęła 32 szkoły, w tym 24 placówki kształcenia ogólnego (po osiem szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych) oraz osiem szkół artystycznych o profilu ogólnym. Ustalono, że tylko trzy spośród tych szkół zaplanowały w okresie objętym kontrolą realizację programów profilaktyki uniwersalnej, choć programy te lub ich elementy ostatecznie wdrożono w 10 szkołach: w pięciu spośród ośmiu szkół podstawowych; w trzech z ośmiu gimnazjów; w dwóch z ośmiu szkół (zespołów szkół) artystycznych.

Były to następujące programy:

- „Szkoła dla rodziców i wychowawców” – program zamieszczony w Banku Programów Profilaktycznych ORE (Programy dla rodziców i nauczycieli) oraz polecany w ramach „Systemu rekomendacji”; własny program profilaktyki uniwersalnej ORE, ukierunkowany na zwiększenie kompetencji wychowawczych rodziców, wychowawców i nauczycieli pracujących z dziećmi i młodzieżą oraz na przeciwdziałanie zachowaniom problemowym dzieci i młodzieży przez wzmacnianie więzi między nimi a znaczącymi dla nich osobami dorosłymi.
- „Spójrz inaczej” oraz „Spójrz inaczej na agresję” – program wychowawczo-profilaktyczny zamieszczony w Banku Programów Profilaktycznych ORE (Programy do realizacji w klasach); przewidziany dla szkół podstawowych i gimnazjów, dotyczący całego procesu powstawania negatywnych zachowań u dzieci i młodzieży, mający na celu naukę rozpoznawania i zaspokajania własnych potrzeb i wyrażania emocji w konstruktywny sposób, lepszego radzenia sobie z różnymi problemami oraz umiejętności dobrego współzycia z innymi, aby w przyszłości nie sięgać po środki uzależniające.
- „Trzeci elementarz, czyli program siedmiu kroków” – program edukacyjny zamieszczony w Banku Programów Profilaktycznych ORE (Programy do realizacji w klasach); adresowany do dzieci i młodzieży w wieku 12-17 lat, ukierunkowany na profilaktykę uzależnień (dostarczenie wiedzy o środkach psychoaktywnych, niebezpieczeństwach związanych z ich używaniem oraz możliwości unikania tych zagrożeń) połączoną z elementami treningu umiejętności życiowych, takich jak odmawianie,

⁸ Por. K. Wojcieszek, J. Szymańska: *Standardy jakości pierwszorzędowych programów profilaktycznych realizowanych w szkołach i placówkach oświatowych*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2002.

zdolność do satysfakcjonującej zabawy bez sięgania po środki uzależniające oraz kształtowanie konstruktywnych zachowań w kontaktach z ludźmi.

- „Archipelag skarbów” (w jednym gimnazjum) – program profilaktyki uniwersalnej, zamieszczony w Banku Programów Profilaktycznych ORE (Programy dla dużych grup) oraz wskazywany w ramach „Systemu rekomendacji”; adresowany do uczniów szkół gimnazjalnych, ukierunkowany na ograniczenie zachowań problemowych.
- „Cukierki” (w jednej szkole podstawowej) – program wczesnej profilaktyki uzależnień i przemocy, zamieszczony w Banku Programów Profilaktycznych ORE (Programy do realizacji w klasach); przeznaczony dla klas I-III szkół podstawowych oraz starszych grup przedszkolnych.
- „Golden Five” (w jednym gimnazjum) – zamieszczony w Banku Programów Profilaktycznych ORE (Programy dla nauczycieli i rodziców) program edukacyjny, wspomagający osiągnięcia szkolne i rozwój osobisty uczniów gimnazjum, zwłaszcza zagrożonych wykluczeniem; skierowany do nauczycieli gimnazjum, głównie wychowawców klas I, a docelowo do uczniów i rodziców.

W żadnej z ośmiu kontrolowanych szkół ponadgimnazjalnych nie realizowano w latach szkolnych 2010/2011 i 2011/2012 programów profilaktycznych o potwierdzonej skuteczności. Istotnym ustaleniem kontroli było także to, że w 10 spośród 12 szkół, w których zdiagnozowano zwiększone ryzyko sięgania przez dzieci i młodzież po substancje psychoaktywne, nie zaplanowano żadnych działań o potwierdzonej skuteczności oddziaływania na odbiorców.

Dyrektorzy szkół, którzy nie planowali i nie korzystali w działalności profilaktycznej z programów opartych na naukowych podstawach lub o potwierdzonej skuteczności, wyjaśniali to zazwyczaj brakiem takich potrzeb z uwagi na niewystępowanie narkotyków w szkole, jak również niewiedzą o istnieniu baz takich programów oraz brakiem odpowiednio przeszkolonych nauczycieli. Wskazywali też na niedostatek godzin na programy profilaktyczne. Dyrektorzy czterech szkół uważali, że programy zamieszczone w Banku Programów Profilaktycznych ORE czy europejskiej bazie EDDRA nie są dostosowane lub odpowiednie dla uczniów ich szkoły⁹.

Jedno gimnazjum podjęło współpracę z organizacją pozarządową przy realizacji programu wczesnej interwencji „FreD goes net”, w wyniku której skierowano do

⁹ Tymczasem w badaniach fokusowych przeprowadzonych w 2010 r. przy okazji opracowywania europejskich standardów jakości w profilaktyce uzależnień od narkotyków 88% badanych w Polsce odpowiedziało pozytywnie na pytanie, czy chcieliby poświęcać więcej czasu na profilaktykę. W badaniu starano się również ustalić przyczyny nieangażowania się w działania profilaktyczne w większym stopniu. Najczęściej badani w Polsce wskazywali na brak czasu (33%), na drugim miejscu (24%) na brak pieniędzy, na trzecim (16%) niewystarczającą liczbę szkoleń, a na czwartym (12%) brak spójnego podejścia do profilaktyki w działaniach różnych służb. W sprawie rodzaju respondentów i metodyki badań patrz: A. Malczewski: *Opracowywanie standardów w Polsce [w:] Europejskie standardy jakości w profilaktyce uzależnień od narkotyków. Podręcznik dla specjalistów profilaktyki uzależnień*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2011.

udziału w tym programie dwóch uczniów. Jest to program profilaktyki selektywnej, adresowany do młodych ludzi (14-21 lat) używających narkotyków w sposób okazjonalny lub szkodliwy, zidentyfikowanych przez szkołę, Policję lub sąd. Polega na krótkiej interwencji profilaktycznej prowadzonej metodą terapii motywującej przez spotkania indywidualne i zajęcia warsztatowe. Jego celem jest poszerzenie wiedzy o skutkach uzależnienia, zachęcenie do oceny ryzyka i odpowiedzialności, zmiana nastawienia i zachowania związanego z używaniem narkotyków oraz poznanie oferty lokalnego systemu pomocowego.

Wspieranie przez gminy programów rekomendowanych – mimo wyraźnej dyspozycji KPPN – jednak nie miało miejsca. Tylko dwa spośród ośmiu kontrolowanych urzędów miast wspierały realizację w szkołach programów profilaktyki uniwersalnej o potwierdzonej skuteczności, natomiast trzy urzędy miast deklarowały finansowe wsparcie programu wczesnej interwencji „FreD goes net”.

Diagnoza problemu i proponowane rozwiązania w szkołach

Od 2002 r. szkoły w Polsce mają obowiązek opracowania i wdrożenia własnych programów profilaktyki (SPP), dostosowanych do potrzeb i możliwości środowiska szkolnego. Wymóg ten wynikał w okresie objętym kontrolą z załącznika do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej

z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół¹⁰. Badania kontrolne wykazały, że wszystkie szkoły opracowały SPP: 17 placówek przygotowało je na okres jednego roku szkolnego, 4 nie określiły okresu ich obowiązywania, natomiast w pozostałych 10 szkołach miały one charakter programów dwu- lub kilkuletnich. W jednej ze szkół podstawowych sformułowany w 2003 r. SPP przyjmowany był w niezmienionej treści na kolejne okresy obowiązywania.

Szkolne programy profilaktyki w zdecydowanej większości kontrolowanych szkół opracowywane były przez pedagogów bądź psychologów szkolnych przy pomocy zespołów powołanych przez dyrektora szkoły.

Stworzenie skutecznych programów profilaktyki wymaga oceny rozmiaru i charakteru problemu. Dane zebrane w skali całego kraju czy nawet regionu mogą nie odzwierciedlać sytuacji w danym środowisku szkolnym. Kluczowe zatem wydają się rzetelne zdiagnozowanie i monitorowanie tego zjawiska przez samą szkołę. NIK przyjrzała się, w jaki sposób szkoły starały się rozpoznać rzeczywistą skalę i charakter problemu w jej społeczności. Ocena stanu używania substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież szkolną, pozwalająca na dobór adekwatnych działań profilaktycznych¹¹, została przeprowadzona w większości szkół, głównie na podstawie

¹⁰ DzU z 2009 r., nr 4, poz. 17.

¹¹ Dostosowanie SPP do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska było wymogiem określonym w załączniku do rozporządzenia MEN w sprawie podstawy programowej.

obserwacji zachowań uczniów, badań ankietowych, analizy zapisów w dzienniku pedagoga bądź psychologa szkolnego, rozmów z rodzicami lub opiekunami i wychowawcami klas, a także informacji z zewnątrz, to jest z poradni psychologiczno-pedagogicznych, Policji, straży miejskiej i miejskich ośrodków pomocy społecznej.

W wyniku analizy tego zagadnienia NIK sformułowała jednak zastrzeżenia, dotyczące zwłaszcza:

- nieprzeprowadzenia przez dyrektorów szkół diagnozy stanu używania substancji psychoaktywnych w środowisku szkolnym (w dwóch szkołach);
- projektowania działań profilaktycznych na lata szkolne 2010/2011 i 2011/2012 na podstawie nieaktualnej diagnozy, przeprowadzonej w 2003 r. (w dwóch szkołach);
- wykorzystania w diagnozie imiennych ankiet wypełnianych przez uczniów, których wiarygodność – w zakresie kwestii związanych z narkotykami – była ograniczona z uwagi na penalizację czynów związanych z posiadaniem i rozprowadzaniem środków odurzających (w jednej szkole);
- niepełnego rozpoznania stanu używania substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież szkolną, gdyż badania ankietowe objęły niewielką grupę uczniów (8%), a część z nich nie dotyczyła bezpośrednio problemu narkomanii (w jednej szkole);
- nieudokumentowania diagnozy i zidentyfikowanych w jej wyniku zachowań problemowych uczniów (w dwóch szkołach).

Głównymi zachowaniami problemowymi uczniów rozpoznanymi w kontrolowanych szkołach było palenie papierosów, agresja i przemoc, w tym przemoc słowna, picie alkoholu, wagary i trudności z radzeniem sobie w sytuacjach stresu. Zagrożenie sięganiem przez uczniów po narkotyki stwierdziło 12 spośród 32 szkół, w tym jedna szkoła podstawowa, cztery gimnazja, trzy szkoły ponadgimnazjalne oraz cztery szkoły artystyczne.

W trakcie kontroli NIK przeprowadzone zostały badania ankietowe, którymi objęto 9250 uczniów, 2161 nauczycieli i 56 pedagogów bądź psychologów szkolnych, co stanowiło odpowiednio 86%, 88% i 95% liczebności tych grup w kontrolowanych szkołach, według stanu na 3 września 2012 r. Ponad 31% uczniów przyznało, że na terenie swojej szkoły było świadkiem używania narkotyków lub słyszało o tym od koleżanek i kolegów, którym wierzą. Na pytanie dotyczące sprzedaży narkotyków¹² twierdząco odpowiedziało 17% uczniów. Problem zażywania narkotyków dostrzegało też ponad 28% nauczycieli, a 22% przyznało, że nie ma na ten temat wiedzy.

Profilaktyka narkomanii prowadzona bez postrzegania tego zjawiska w szerszym kontekście problemów młodzieży nie może być skuteczna, dlatego programowanie działań w SPP wymaga kompleksowego podejścia. Problem narkotykowy jest zazwyczaj powiązany z innymi, takimi jak używanie alkoholu, agresja, wagary.

---

¹² Czy na terenie Twojej szkoły byłeś świadkiem sprzedawania narkotyków albo słyszałeś o nich od koleżanek/kolegów, którym wierzysz?

We wszystkich badanych szkołach kontrola NIK wykazała umieszczenie działań z zakresu profilaktyki narkomanii w szerszym kontekście profilaktyki uzależnień, dotyczącym zwłaszcza używania alkoholu, papierosów, „dopalaczy”, eksperymentowania z lekami lub uzależnienia od gier komputerowych czy Internetu, a także działań wzmacniających pożądane postawy, między innymi tolerancję, umiejętność rozwiązywania konfliktów, radzenie sobie z przemocą i asertywność.

Główny ciężar prowadzenia działań profilaktycznych w szkołach spoczywał na nauczycielach oraz pedagogach i psychologach szkolnych, jednak nauczyciele z 12 kontrolowanych szkół oraz pedagodzy i psychologowie szkolni z 9 szkół nie uczestniczyli w badanym okresie w żadnych szkoleniach z tego zakresu. Dyrektorzy szkół wyjaśniali to przede wszystkim brakiem zapotrzebowania ze strony samej kadry pedagogicznej, mimo że to dyrektorzy – zgodnie z § 3 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 31 stycznia 2003 r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem¹³ – byli odpowiedzialni za przygotowanie nauczycieli do działań wychowawczych i zapobiegawczych.

Działania profilaktyczne w szkołach prowadzone były także przez podmioty zewnętrzne. Największą aktywność przejawiała Policja, lecz organizowane przez nią spotkania (w połowie skontrolowanych szkół) koncentrowały się na informowaniu

o odpowiedzialności prawnej nieletnich za używanie, posiadanie i dystrybucję narkotyków. Podobną tematykę poruszały straż miejska i prokuratura. Profilaktykę narkomanii w kontrolowanych szkołach prowadziły ponadto organizacje pozarządowe (w 12 szkołach), pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych (w trzech szkołach) oraz przedstawiciele służby zdrowia (w dwóch szkołach), organizując warsztaty i prelekcje dla dzieci i młodzieży, a także szkolenia dla rodziców i nauczycieli.

W większości szkół jednak zapobieganie narkomanii odbywa się głównie przez działania o nieznanym lub niskiej skuteczności, takie jak poruszanie tego zagadnienia w trakcie zajęć dydaktycznych i godzin wychowawczych, oglądanie spektakli o charakterze profilaktycznym czy konkursy wiedzy, plastyczne lub literackie o tematyce związanej ze zjawiskiem narkomanii. W badaniach ankietowych zapytano uczniów, czy w ostatnich dwóch latach szkolnych brali udział w zajęciach związanych z zagrożeniem narkomania oraz na ile zajęcia te były interesujące. Wyniki wskazują, że działaniami profilaktycznymi w badanym okresie szkoły objęły średnio połowę uczniów, przy czym najwięcej (54%) w szkołach ponadgimnazjalnych, a najmniej w podstawowych (45%). Około 25% tych, którzy wzięli udział w przedmiotowych zajęciach, uznała je za „raczej nudne” lub „bardzo nudne”; pozostali deklaruowali, że były „bardzo ciekawe” lub „średnio ciekawe”.

¹³ DzU nr 26, poz. 226.

W trzech spośród 32 szkół nie zaplanowano na lata szkolne objęte kontrolą żadnych działań z zakresu profilaktyki narkomanii skierowanych do rodziców lub opiekunów uczniów. W pozostałych szkołach działania te polegały głównie na przekazywaniu ulotek informacyjnych oraz rozmowach o zagrożeniu narkotykami na wywiadówkach i w kontaktach indywidualnych z wychowawcą klasy. Aktywnością wobec rodziców wykazała się Policja: w sześciu szkołach w okresie objętym kontrolą prowadziła spotkania na temat odpowiedzialności prawnej nieletnich oraz rodziców za czyny karalne popełnione przez dzieci, w tym w związku z ustawą o przeciwdziałaniu narkomanii. Niektórzy dyrektorzy szkół zwracali jednak uwagę na brak zainteresowania rodziców uczestnictwem w tych prelekcjach, uzasadniając tym brak aktywności szkoły w ich organizowaniu.

W trakcie badania Najwyższa Izba Kontroli formułowała uwagi o ryzyku nierzetelnego planowania działań zapobiegawczych na kolejne lata szkolne, w związku z niewystarczającą ewaluacją szkolnych programów profilaktycznych. Większość szkół przy dokonywaniu oceny SPP lub poszczególnych działań koncentrowała się na sprawozdawczości obejmującej liczbę wykonanych zadań w stosunku do planu, analizę poziomu satysfakcji uczestników zajęć lub stwierdzenie, czy w szkole wystąpiły incydenty związane z narkotykami i innymi środkami psychoaktywnymi. Brak takich incydentów niejednokrotnie służył jako uzasadnienie prowadzenia tych samych działań w kolejnych latach szkolnych. Faktyczna ewaluacja zastosowanych interwencji, oceniająca ich adekwatność oraz skuteczność, to jest wywieranie

pożądanego wpływu na postawy i zachowania uczniów, nie była przeprowadzana. Jedną z przyczyn niedokonywania takiej oceny był brak określonych wskaźników realizacji działań czy stopnia osiągnięcia celów na etapie konstruowania SPP. W sześciu kontrolowanych szkołach ewaluacji przeciwdziałania narkomanii nie podjęto w ogóle, zaś w jednej ze szkół poddano jej tylko działania podmiotów zewnętrznych, przy czym ewaluację przeprowadzały właśnie te podmioty.

Praktyka podejmowania interwencji w szkołach

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Szkolnictwa w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem, szkoły, w których zidentyfikowano takie zagrożenie, powinny opracować strategię działań wychowawczych i zapobiegawczych oraz interwencyjnych, określającą między innymi:

- procedury postępowania w sytuacjach szczególnych zagrożeń środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi, z uwzględnieniem zadań osób podejmujących interwencje;
- sposób współdziałania pracowników szkoły ze służbą zdrowia i Policją w sytuacjach wymagających interwencji.

Strategię tę opracowano w sześciu spośród 32 kontrolowanych szkół, przy czym tylko w dwóch szkołach zdiagnozowano zagrożenie sięganiem przez uczniów po środki odurzające.

We wszystkich 32 szkołach opracowano i przyjęto do stosowania procedury postępowania w sytuacjach szczególnych

zagrożeń, a w 28 szkołach były one zgodne z „Procedurami postępowania nauczycieli i metodami współpracy szkół z Policją w sytuacjach zagrożenia dzieci i młodzieży przestępczością i demoralizacją, w szczególności: narkomanią, alkoholizmem, prostytucją”, to jest modelowymi procedurami, opracowanymi w ramach jednego z modułów „Krajowego programu zapobiegania niedostosowaniu społecznemu i przestępczości wśród dzieci i młodzieży”¹⁴.

Jedna ze szkół podstawowych wprowadziła dodatkowo procedurę postępowania w sytuacji, gdy na terenie szkoły przebywają osoby dorosłe będące pod wpływem alkoholu lub innych środków odurzających. Jedna szkoła ponadgimnazjalna uzupełniła natomiast procedury o warunki, których niespełnienie mogło skutkować wydalaniem. Po pierwsze: uczeń, wobec którego zaistniało podejrzenie, że był w szkole pod wpływem narkotyków, a w trakcie interwencji nie otrzymano jednoznacznego potwierdzenia tego faktu, był zobowiązany dostarczyć w ciągu trzech dni od zaistnienia zdarzenia pisemną informację o wyniku testu na obecność narkotyków, przeprowadzonego w poradni uzależnień nie później niż 24 godziny od zdarzenia. Po drugie: uczeń, który znajdował się pod wpływem alkoholu lub narkotyków oraz uczeń, który posiadał w szkole narkotyki, był zobowiązany do podpisania kontraktu określającego warunki zachowania przez niego

praw ucznia, opracowanego wspólnie z rodzicami oraz pedagogiem szkolnym i wychowawcą klasy. Ponowna sytuacja przebywania ucznia w szkole pod wpływem alkoholu lub narkotyków oraz niespełnienie wskazanych powyżej warunków skutkowało skreśleniem go z listy uczniów tej szkoły.

W przeprowadzonych w trakcie kontroli badaniach ankietowych zapytano nauczycieli, jakie czynniki wewnątrzszkolne utrudniają, ich zdaniem, skuteczną pomoc uczniom, którzy byliby zagrożeni uzależnieniem od narkotyków¹⁵. Ponad 42% respondentów stwierdziło, że szkoła dobrze sobie radzi w takich sytuacjach. Poza tym ankietowani wskazali głównie na trudności we współpracy z rodzicami lub opiekunami uczniów (39%), zbyt liczne klasy (28%) i niedostateczne przygotowanie nauczycieli pod kątem tego problemu (18%).

W okresie objętym kontrolą w dziewięciu spośród 32 kontrolowanych szkół wystąpiło łącznie 17 incydentów¹⁶ związanych z posiadaniem, używaniem lub rozprowadzaniem przez uczniów narkotyków, w tym w jednej szkole podstawowej, dwóch gimnazjach, czterech szkołach ponadpodstawowych oraz jednej szkole artystycznej (poziom gimnazjum). We wszystkich przypadkach podjęte przez pracowników szkoły interwencje były zgodne z przepisami wspomnianego rozporządzenia MENiS w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej

¹⁴ Rada Ministrów 12.11.2010 r., na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, postanowiła odstąpić od dalszej realizacji tego programu, z uwagi na brak środków finansowych na jego wdrażanie, pokrywanie się zapisanych w nim zadań z zadaniami innych programów, a także z uwagi na zbyt dużą liczbę programów profilaktycznych dotyczących tego obszaru.

¹⁵ Można było wskazać do trzech odpowiedzi.

¹⁶ W trzech przypadkach podejrzenia o posiadanie i używanie narkotyków nie potwierdziły się.

(...) oraz przyjętymi w szkole procedurami postępowania w sytuacjach szczególnych zagrożeń. Powiadamiano rodziców lub opiekunów i Policję, a uczniom obejmowano dodatkowymi działaniami profilaktycznymi (np. skierowanie do programu wczesnej interwencji) lub udzielano im i ich rodzicom wzmożonej pomocy psychologiczno-pedagogicznej w formie indywidualnych porad i konsultacji czy zajęć socjoterapeutycznych. W dwóch szkołach wymienione incydenty spowodowały przeprowadzenie wspomagających zajęć profilaktycznych w klasach, do których uczęszczali uczniowie przyłapani na posiadaniu, używaniu lub rozpowszechnianiu narkotyków.

W ankietach skierowanych z kolei do uczniów zapytano, do kogo z dorosłych zwróciliby się o pomoc, gdyby mieli problem z narkotykami. Ponad 65% wskazała rodziców, 40% – pedagoga bądź psychologa szkolnego, ponad 28% – wychowawcę, a prawie 23% zwróciłoby się do innej osoby dorosłej spoza szkoły. Do nikogo z dorosłych nie zwróciłoby się 19% ankietowanych, a 7% poinformowałoby kogoś z nauczycieli.

Brak problemu w szkolnictwie artystycznym?

Kontrola NIK w pionie szkolnictwa artystycznego – w tym w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) oraz

Centrum Edukacji Artystycznej (CEA)¹⁷ – wykazała, że resort kultury przyjął – zdaniem Izby – nieuprawnione założenie o niewystępowaniu problemu narkotyków w nadzorowanych szkołach i placówkach. Założenia tego nie zmieniła informacja o używaniu narkotyków przez wychowanków jednej z nadzorowanych przez CEA placówek. Centrum nie podjęło żadnych działań – w ramach czynności nadzorczych – zmierzających do rzetelnego zdiagnozowania i ograniczenia tego zagrożenia w innych szkołach i placówkach artystycznych. Również MKiDN, poinformowane o wynikach badań w tej placówce, nie podjęło żadnych działań nadzorczych w celu rzetelnego rozpoznania tych zagrożeń w całym szkolnictwie artystycznym.

Podobnie, szeroko komentowany w środkach masowego przekazu problem sięgania przez dzieci i młodzież po „dopalacze” został uznany przez CEA oraz MKiDN za nieistniejący w szkolnictwie artystycznym. Przeprowadzone przez Najwyższą Izbę Kontroli badania ankietowe nie potwierdziły tej tezy. W ośmiu kontrolowanych szkołach artystycznych o ogólnym profilu kształcenia ponad 30% ankietowanych uczniów przyznało, że na terenie swojej szkoły było świadkiem używania narkotyków lub słyszało o tym od koleżanek i kolegów, którym wierzy, natomiast 69% nigdy nie było świadkiem ani nie słyszało. Sprzedaż narkotyków na terenie swojej

¹⁷ CEA wykonuje zadania związane ze sprawowaniem nadzoru pedagogicznego m.in. nad publicznymi i niepublicznymi szkołami artystycznymi, a także zadania organu prowadzącego w stosunku do szkół, których prowadzenie należy do ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (por. rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 26.05.1992 r. w sprawie utworzenia Centrum Edukacji Artystycznej; DzU nr 47, poz. 210 ze zm.). W okresie objętym kontrolą CEA funkcjonowało na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury z 22.09.2004 r. w sprawie specjalistycznej jednostki nadzoru (DzU nr 226, poz. 2292 ze zm.).

szkoły widziało lub słyszało o niej od koleżanek i kolegów, którym wierzy, prawie 10% ankietowanych uczniów. Odpowiedzi „nigdy” na to pytanie udzieliło prawie 90% ankietowanych uczniów. Większość ankietowanych nauczycieli (54%) stwierdziła, że zjawisko używania przez uczniów substancji psychoaktywnych, takich jak narkotyki czy leki zażywane bez wskazań lekarza, nie występuje w ich szkole. Jednak ponad 19% przyznało, że zjawisko to występuje w ich szkole, a 26% nie miało na ten temat zdania.

Podsumowanie i wnioski pokontrolne

W ocenie Najwyższej Izby Kontroli, profilaktyka narkomanii obecna jest w naszym kraju na wszystkich etapach edukacji szkolnej. Problemem pozostaje niska jakość podejmowanych działań, a tym samym ich niewielka skuteczność. Tworzone są programy przeciwdziałania temu zjawisku praktycznie na każdym szczeblu administracji: począwszy od programów krajowych, przez wojewódzkie i gminne, skończywszy na szkolnych programach profilaktyki. W większości nie zapewniono jednak ich spójności z programami wyższego szczebla bądź też planowane działania pozostawały jedynie na papierze. Nie przykładano wagi do doboru zajęć profilaktycznych i jedynie sporadycznie korzystano z programów, które w obiektywnych badaniach ewaluacyjnych zostały uznane za skuteczne. Winę za niską jakość omawianych działań tylko częściowo można

przypisać samym szkołom, których dyrektorzy nie dostrzegali wagi problemu. Odpowiedzialne za ten stan rzeczy były też instytucje i podmioty szczebla centralnego i samorządowego, które nieefektywnie propagowały tak zwane dobre praktyki w profilaktyce uzależnień.

W wyniku przeprowadzonej kontroli NIK sformułowała wiele wniosków, w tym skierowanych do dyrektorów szkół. W odpowiedzi na wystąpienia pokontrolne Izba została poinformowana o zaplanowaniu dla nauczycieli szkoleń z zakresu działalności profilaktycznej szkoły; uwzględnieniu w SPP programów o potwierdzonej skuteczności; zapewnieniu przeprowadzenia oceny skuteczności przeciwdziałania narkomanii oraz rzetelnej diagnozy potrzeb i zagrożeń środowiska szkolnego. Minister Edukacji Narodowej oraz dyrektor Ośrodka Rozwoju Edukacji poinformowali o kontynuowaniu prac nad wdrażaniem programu profilaktyki uniwersalnej, skierowanego do uczniów gimnazjów oraz jego upowszechnianiu na stronach internetowych Ministerstwa Edukacji Narodowej i Ośrodka Rozwoju Edukacji. Zakomunikowali także o rozpoczęciu rzetelnej diagnostyki problemu używania narkotyków w szkolnictwie artystycznym oraz – w ramach sprawowanego nadzoru pedagogicznego – wzmocnieniu wychowawczej i zapobiegawczej roli szkół artystycznych.

W gminnych programach przeciwdziałania narkomanii¹⁸ prezydenci miast

¹⁸ Na przykład Miasta Radomia.

zaplanowali prowadzenie w szkołach programów profilaktyki uniwersalnej.

Postanowiono także uzupełnić gminne programy przeciwdziałania narkomanii o zapis dotyczący wspierania zwłaszcza programów rekomendowanych przez Krajowe Biuro Przeciwdziałania

Narkomanii, resort edukacji czy Instytut Psychiatrii i Neurologii.

BARBARA ANTKIEWICZ,*
dyrektor Delegatury NIK w Bydgoszczy

*Autorka artykułu poprzednio pracowała w Departamencie Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego NIK; w latach 2012–2013 koordynowała kontrolę pn. Profilaktyka narkomanii w szkołach.